

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski Fakultet
Preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Povijesti
Hrvoje Golubić

„Politika čistih računa“ – gospodarski uzroci Hrvatskog proljeća

Završni rad

Mentor: doc.dr.sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2014. godine

Sažetak

Sadržaj mog završnog rada su događanja na početku 70-ih godina dvadesetog stoljeća. Riječ je o gospodarskim uzrocima, koji su između ostalih, doprinijeli razvoju hrvatskog proljeća, ali gledano i sa političkog stanja stvari. Činjenica je da je svako političko pitanje imalo svoju gospodarsku podlogu i obratno. Nedvojbeno je bilo da su u više navrata stvarni dokazi i činjenice u tom cijelom procesu bili nebitni. Optužbe i etiketiranja koja su dolazila većinom sa srpske strane uvelike su utjecala na razvoj samih događaja. Mnoge su stvari za koje je sve bilo optuživano hrvatsko političko vodstvo tijekom svog djelovanja i do svoje smjene. Gospodarski podaci o Hrvatskoj, ali i ostalim republikama u to doba, pružaju uvid u razloge mnogih tadašnjih događaja. Tu primarno mislim na stupanj razvijenosti pojedinih republika i na to koliko su sudjelovale u zajedničkom razvoju države. Hrvatska je kao gospodarski razvijenija u bivšoj državi, bila korištena i izrabljivana kako bi, ne samo pomagala nerazvijenima, već i služila kao lokomotiva razvoja, ali ne primarno na državnoj razini, već kako bi vukla razvoj Srbije i njenog gospodarstva. Ipak, neke promjene su postignute, ako ne već tada, tijekom hrvatskog proljeća, onda zasigurno tijekom nastanka poznatog Ustava iz 1974.g. Hrvatska je strana, zasigurno imala čvrste dokaze da pokrene reforme, temeljene na gospodarskim osnovama. Svi bitni i relevantni podaci o tome će izaći na vidjelo kako se bude otkrivala pozadina svih događaja.

Ključne riječi: hrvatsko proljeće, 1971. godina, čisti računi

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Gospodarska razilaženja, sukobi interesa i sučeljavanja	7
3. Optužbe i etiketiranja.....	10
4. Uvod u čiste račune.....	12
4.1 Privredne reforme	15
4.2 Nerazvijeni.....	18
4.3 Egzodus Hrvata.....	20
5. Čisti računi	22
6. Zaključak.....	27
7. Literatura.....	28

1. Uvod

Cilj mog završnog rada je prikazati gospodarske uzroke hrvatskog proljeća, sukobe interesa i sučeljavanja oko ekonomskih pitanja, te naposljetku objasniti što je hrvatsko vodstvo htjelo postići i za što se borilo. Borilo se da Hrvatsku učini ravnopravnom u tadašnjoj državi, a ne kako bi ostvarilo Hrvatsku samostalnost. Htjelo se suprotstaviti tadašnjem centralističkom uređenju i zagovaralo je ravnopravnost republika. U prvom poglavlju rada koje se odnosi na gospodarska razilaženja i sukobe interesa, govori se o početnim razilaženjima oko uređenja države, suprotstavljanju centralizmu i konkretnim gospodarskim situacijama koje su se htjele promijeniti ali je hrvatsko vodstvo redovito doživljavalo različita podmetanja. U idućem poglavlju koje nosi naslov *optužbe i etiketiranja*, prvo se spominje za što je sve hrvatska strana bila optuživana i što joj se stavljalo na teret. Raspravlja se i o tome može li Hrvatska kao država izdržati sve te gospodarske pritiske kojima je izložena. U poglavlju nakon koje nosi naziv *uvod u čiste račune*, pokazujem prvo konkretne gospodarske i ekonomske podatke, brojke i statistike koje će dati bližu i jasniju sliku o tome koliko je Hrvatska bila ekonomski iscrpljivana. U podnaslovima tog poglavlja se spominju i *privredne reforme*, koje su ipak uspjele nešto promijeniti na samom tržištu kapitala, zatim *nerazvijeni*, odnosno nerazvijene republike, kojima je trebalo gospodarski pomagati, čak i nakon što su dostigle određen stupanj ekonomske razvijenosti. U podnaslovu *egzodus Hrvata*, se najbolje vidi koliko je u tom razdoblju ljudi napustilo Hrvatsku. To su mahom bili ljudi u najboljim godinama za raditi, najproduktivniji. Mnogo više su mogli novca zaraditi vani nego u bivšoj državi. Naposljetku, u poglavlju *čisti računi* objašnjava se sama bit tadašnjih događaja. Rasprava se vodila o čistim računima, odnosno, čistim odnosima među republikama. Novac je trebao napokon ići onima koji ga zarađuju i privređuju. Tu se vodila bitka i oko državnog kapitala, a to je nešto što je stvoreno davno prije same 1971. godine. Njega je također trebalo primjereno podijeliti i staviti na raspolaganje svim republikama, a ne da bude sredstvo srpskog utjecaja i premoći. Na kraju, riječ je i o ustavnim promjenama koje se tada oblikuju i rezultiraju Ustavom iz 1974.g. koji je u mnogočemu utjecao na budućnost, a kasnije i raspad same Jugoslavije. U radu sam najviše koristio literaturu samih sudionika hrvatskog proljeća, djela Savke Dabčević Kučar i Mike Tripala, nadopunjujući to sa djelom Hrvoja Šošića i Jože Pirjevca. Smatram da se iz tih djela mogla dobiti i objektivna i kvalitetna vizija situacije o kojoj se raspravlja.

2. Gospodarska razilaženja, sukobi interesa i sučeljavanja

Hrvatsko proljeće je politički pokret koji je početkom 1970-ih tražio bolji položaj Hrvatske u okviru Jugoslavije. Nazivan je i kao MASPOK, odnosno masovni pokret. Hrvatsko proljeće je zapravo bilo reformno razdoblje u hrvatskoj politici, društvu i kulturi, posebno obilježeno legitimiranjem hrvatskog nacionalnog identiteta i traženjima, koja iz njega proizlaze. Kao pokret je nastao u redovima Saveza komunista Hrvatske 1970. i 1971. G. Vodili su borbu protiv unitarizma, a htjeli su postići i reforme gospodarskoga, kulturnog i političkog života u kulturnim institucijama, među intelektualcima, znanstvenicima i studentima. Hrvatsko proljeće je trajalo od desete sjednice CK SKH u siječnju 1970.g., do njegova sloma na sjednici Predsjedništva CK SKJ u Karadorđevu, 29. studenoga 1971.g. Glavni predstavnici hrvatskog vodstva su bili Miko Tripalo i Savka Dabčević Kučar, a neke istaknute ličnosti i Dražen Budiša, Ivan Zvonimir Čičak, Vlado Gotovac i drugi. Mnogi politički podržavatelji hrvatskog proljeća su završavali u zatvorima, kako tijekom tako i nakon samog pokreta, zbog svojih stavova i podrške nastojanjima hrvatskog vodstva.

Za početak samog rada valja proučiti i vidjeti neke gospodarske činjenice. Ovdje su te gospodarske činjenice zapravo aspekt hrvatskih suprotstavljanja, razilaženja s centralističko – unitarističkom (i velikosrpskom) vlasti. Hrvatski prijedlozi promjena su osvijetljeni ponajprije iz političkog kuta. Težit ću tome da pokažem kako su hrvatske težnje i akcije da se izbori što je moguće povoljniji položaj hrvatskoga gospodarstva – i u onom sustavu – imale svakako svoj politički sadržaj, baš kao i obratno, politička pitanja imala su svoju gospodarsku podlogu. Savka Dabčević Kučar napominje da je još 1968. godine kao predsjednica Izvršnog vijeća Hrvatske, a i kao ekonomist po struci, često na sjednicama Saveznog izvršnog vijeća nailazila na šutnju i odbijanje kad bi govorila o ekonomskoj argumentaciji. Ona to naziva hladnom ravnodušnošću, pozicijom i moći druge strane da odbacuje argumente, pritom ne navodeći niti jedan opravdani razlog. Tada je prvi puta doživjela da su dokazi nepotrebni, nepoželjni i nekorisni te je bila suočena s tom tragičnom i nezaobilaznom istinom. Problemi i pitanja za koje je ona spremala argumentaciju su se ionako rješavali negdje drugdje te njena rješenja sigurno nisu dospjevala tamo gdje bi imala bar nekakvog utjecaja.¹ Trebalo je shvatiti da gospodarska rješenja ovise o političkom omjeru snaga, a ne o argumentaciji. Da budemo precizniji, rješenja su ovisila o dominantnoj političkoj poziciji Srbije i velikosrpskom interesu, a pritom su ekonomska logika i rješenja bili potpuno nebitni. Baš kao što je zapravo nebitan bio i interes Hrvatske, pa i same

¹ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, Interepublic, Zagreb 1997. str. 186.

Jugoslavije u cjelini. Samo je dominirao i pobjeđivao srbijanski ekonomski interes. Bitno političko i ekonomsko pitanje od samoga početka je bilo – koje mogućnosti gospodarskog napretka jamče Hrvatskoj održanje u Jugoslaviji. U to vrijeme, u razdoblju prije 1970./1971.g. nije se pomišljalo na to da bi Hrvatska bila potpuno samostalna država izvan Jugoslavije, a sve do rasprava o Ustavu, u Hrvatskoj još nije bio sazrio čak niti konkretni prijedlog na koji bi način Hrvatska u Jugoslaviji bila potpuno suverena država. Doduše, u samim ustavnim odredbama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH-a), neke temeljne ideje ekonomske ravnopravnosti su bile zapisane, ali dok se preko „čistih računa“ nije došlo do same srži gospodarskih odnosa, to su bile samo parole nego stvarni sadržaji. Čak niti tadašnje teze o propadanju Hrvatske, koje su se širile još prije 1968.g. od strane oštih kritičara jugoslavenske prakse, nisu se uzimale kao potpuno istinite, nego su bile dijelom ocjenjene kao neprihvatljive. To se radilo kako bi Hrvatsko vodstvo moglo iskazati svoju, u ovom slučaju nešto blažu, i kako su smatrali, prihvatljiviju kritiku.²

Često se na sjednicama i sastancima nastupalo s argumentacijom o napretku Hrvatske, pri čemu se služilo i istinitim podacima o rastu proizvodnje i društvenog proizvoda u Hrvatskoj nakon rata. Naravno da oni uključeni u te sastanke, po struci ekonomisti, nisu mogli ne vidjeti činjenicu da je u tom razdoblju stvarnog rasta, rast u drugim zemljama, drugim ekonomijama (nesocijalističkog tipa), slične razvijenosti kao Hrvatska, bio brži i uspješniji od hrvatskog. Kako su tadašnji članovi još uvijek bili dogmatski uvjereni da je socijalizam neupitno uspješniji od kapitalizma, sve slabosti koje su vidjeli, morali su pripisati različitim razlozima. Na primjer, slabostima konkretnog gospodarskog sustava i vođene ekonomske politike, a ne slabostima koje su bit socijalizma kao sustava, te su vjerovali da se to može popraviti gospodarskom reformom. Zatim, to se pripisivalo lošem položaju Hrvatske u Jugoslaviji i pogreškama u ekonomskim odnosima centra (ili drugih republika) i Hrvatske. Jedan od razloga bilo je i prelijevanje novca iz Hrvatske. Zbog toga se mislilo kako je ipak moguće naći izlaz koji bi koristio i Hrvatskoj i Jugoslaviji.³

Smatralo se da bi pretjerano radikaliziranje u zahtjevima za promjenom u gospodarskom sustavu moglo rezultirati izoliranjem od drugih republika, posebice onih razvijenijih poput Slovenije. U tom slučaju bi izgledi za uvažavanjem hrvatskih zahtjeva bili još manji. Tu dolazimo do onoga poznatog omjera o kojem se govorilo, 7:1 (sve republike i pokrajine protiv

² Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 187.

³ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 2001. str. 10.

Hrvatske). Tijekom 1970. i 1971. g., ali i ranijih godina, moglo se spoznati da u Jugoslaviji postoje razlike u ocjeni glavnih ekonomskih problema. Međutim, ono što je zabrinjavalo još više su procjene kako izaći iz tih problema. Tu su razlike zaista bile goleme.⁴ One su najvjerojatnije bile plod objektivno različitih uvjeta razvoja pojedinih jugoslavenskih republika (npr. Hrvatska i Slovenija na jednoj, a Crna Gora i Kosovo na drugoj strani – s golemom nerazvijenosti i potrebom da sredstva za svoj razvoj traže poglavito od drugih). Razlike su također proizlazile i iz različitih koncepcija, utemeljenih na političkim motivima. To je značilo da srpska teza o srpskim zaslugama za razvoj vuče sa sobom i ekonomska prava koja su, naravno, bila veća nego za druge republike. Poslije se jasno moglo isčitati da su te razlike bile interesno određene, a to je u konačnici bilo jako bitno. Počeli su se tražiti mehanizmi, norme i institucije ili barem nekakva pravila igre koji bi mogli biti djelotvorni u slučajevima kada se sudaraju suprotni ekonomski interesi. S obzirom na to da su hrvatski predstavnici bili školovani ljudi koji su pratili literaturu, bili su svjesni razvoja suvremenog građanskog demokratskog društva, osobito onog u najrazvijenijim zemljama, u kojima je pojam radničke klase, povezan s Marxom, pregažen.⁵ Oni su tu činjenicu upotrebljavali u kontekstu položaja radničke klase. To konkretno znači da se nisu dogmatski protivili marksizmu već su htjeli postići veću ulogu poduzeća (radničke klase) nasuprot državnom administrativnom centru. Liberalizam proklamiran s hrvatske strane se nije očitovao u tome da se zamjeni vladavina naroda sa onom radničke klase nego se htio ukomponirati kao vlast naroda i radničke klase. Zbog toga se ta borba na površini političkih zbivanja nije vidjela kao borba za skidanje Partije sa vlasti već kao borba za različite, drukčije koncepcije unutar Partije. Upravo je ta činjenica omogućila tim protagonistima ostanak na javnoj sceni, čak i onda kada su sami postali svjesni cjelokupne situacije. Ipak, valja reći da oni koji su tražili promjene u gospodarstvu, s obzirom na njihov smjer, nisu se osvrtni na to koja bi sve socijalistička načela time možda mogla biti pogažena. Tražili su promjene koje bi nudile dovoljno slobode za otkrivanje pravih gospodarskih rješenja iz života, a ne iz dogme. Mislili su da pitanje kamo ih to može odvesti, ne treba uopće postavljati.⁶

⁴ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 188.

⁵ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 11.

⁶ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 189.

3. Optužbe i etiketiranja

Dolazimo do točke kada su počele stizati optužbe zbog onoga što su zastupali. Neke od najpoznatijih i najčešće korištenih optužbi, bit će prikazane u idućim recima.

- Za nacionalizam: jer se uz radničku klasu ili čak ispred nje, dodavao narodni interes
- Za separatizam: jer se isticalo pravo Hrvatske na vlastite gospodarske interese
- Za razbijanje Jugoslavije: jer su se zahtijevala veća prava Hrvatske u gospodarstvu
- Za buržujско skretanje prema srednjem staležu: zbog toga što se branilo i podupiralo privatno poduzetništvo i privatno vlasništvo
- Za tehnokratizam: jer se zalagalo za stručnost, menadžerstvo i ulogu tehnologije
- Za izdaju principa socijalističke ekonomije: kad su se predlagala strana ulaganja u Hrvatsku
- Za neznanje i uskogrudnu obranu nacionalnih interesa: kad se kritiziralo prelijevanje hrvatskih deviza u saveznu blagajnu
- Za nerazumijevanje problema nerazvijenih u Jugoslaviji, a time i slabljenje Jugoslavije: kad se zahtijevalo da se pomoć manje razvijenim republikama (i pokrajini Kosovu) uspostavi s drugih osnova i naravno, smanje sredstva koja bi se za to izvlačila iz Hrvatske.⁷

To su samo neke od optužbi na račun hrvatskog vodstva, naravno bilo ih je još, ali ovo su bile najozbiljnije i najteže. Namjerno sam pojmove iz optužbi naglasio, da se vidi kako se i zbog čega službeno teretila hrvatska strana. Počelo se sve otvorenije isticati jedno od najbitnijih, a možda i najbitnije (uz politička i nacionalna prava) pitanje: U čemu se sastoji i kako se izražava konkretan, neposredan gospodarski interes Hrvatske kao sastavnog dijela Jugoslavije. Tražilo se da se ostanak u Jugoslaviji temelji na stvarnom osjećaju i uvjerenosti hrvatskog naroda da će upravo u toj široj zajednici – Jugoslaviji – moći ostvariti optimalno ekonomsko blagostanje i napredak. Ta bi zajednica našem narodu trebala ponuditi najpovoljnije izgleda da iskoristi sve svoje potencijale, posebice geografske prednosti u odnosu na druge republike, onako kako je to primjereno drugoj polovici dvadesetog stoljeća.⁸

To je bilo pitanje na koje se tražio uvjerljiv i potvrđan odgovor, ali ondašnja gospodarska praksa je sve više razuvjeravala hrvatsko vodstvo, unatoč predrasudi da se Hrvatska može

⁷ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 190.

⁸ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 13.

održati u Jugoslaviji. Itekako očita činjenica je bila ta da se Jugoslavija ne bi mogla održati bez Hrvatske, niti politički, a niti ekonomski. Bile su jasne sve pogodnosti što ih Jugoslavija ima od Hrvatske, ali obrnut odnos nije bio tako jasno vidljiv. Ako u takvom jednom pitanju, koje je ključno za život neke nacije, ima nejasnoća i sumnji ili se sve snažnije osjećaju zapreke i smetnje gospodarskoj ravnopravnosti i gospodarskim interesima, to onda više nije samo ekonomsko nego i iznimno bitno političko pitanje.⁹

⁹ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 191.

4. Uvod u čiste račune

S površinom od 56.533 km² Hrvatska je tvorila nešto više od petine područja tadašnje Jugoslavije (22,1 %), a otprilike toliko joj je bio i udjel stanovništva (21,8 % po popisu iz 1968.g. koji je tada bio meritoran). Međutim, hrvatski udjel u društvenom proizvodu Jugoslavije bio je veći od četvrtine (po podacima iz 1968.g. to je bilo negdje oko 27 %). Glavna grana ekonomije je tada bila industrija, a tu se hrvatski udjel penje čak na 28,9 %. Svi ovi podaci su dostatan pokazatelj gospodarskog značenja Hrvatske za Jugoslaviju, ali i realnosti očekivanja što ih je hrvatska strana imala ako gledamo zahtjeve za razvoj Hrvatske. Jugoslaviji je u cjelini moralo biti iznimno važno kako napreduje Hrvatska, a sada ćemo vidjeti i zašto. Četvrtinu ukupne jugoslavenske industrije smo već spomenuli, no tu je bilo i 73 % naftne industrije koja se nalazila u Hrvatskoj, zatim više od 60 % plina, više od 50 % cementne industrije, 86 % brodogradnje i tako dalje. Trebali još nadodati hrvatski turizam i njegovu važnost? Međutim, najveći problem Jugoslavije je bio taj što nije Hrvatsku smatrala mogućom razvojnom polugom (koja svojim razvojem potiče i druge), nego ponajprije izvorom sredstava kojeg može izrabljivati. Mnogo je poteškoća koje su tih godina zahvatile Hrvatsku. U našim lukama je bilo više od 65 % ukupne pomorske flote tadašnje Jugoslavije. Na žalost, niti 1971.g. nije bilo dovoljno novca za specijalizaciju tih luka. Hrvatski turizam nadmašivao je polovicu turizma Jugoslavije. Još 1967.g. gotovo 60 % stranih turista i 70 % noćenja je pripadalo Hrvatskoj, a to se godinama povećavalo.¹⁰ Građevinski sektor je bio relativno najrazvijeniji u Hrvatskoj. Sudjelovalo se u radovima na visokogradnji, niskogradnji i hidrogradnji u Europi, Aziji i Africi, te je Hrvatska i u tome također prednjačila u Jugoslaviji. Što se tiče cestogradnje, hrvatska koncepcija je bila takozvani „hrvatski križ“. Hrvatsku se najprije htjelo povezati po okomici prema srednjoj i sjevernoj Europi i sjevernim lukama, a na jugu prema Grčkoj. Prva autocesta bi bila od Nürnberga preko Austrije, Maribora i Zagreba prema Splitu (i dalje na jug), a druga iz Budimpešte preko Letenyea, Varaždina, Zagreba i Rijeke do Trsta. Obje su se križale u Zagrebu. Još su dvije autoceste bile važne: jadranska autocesta duž naše obale i autocesta od Ljubljane preko Zagreba do Beograda. U tijeku izgradnje prometnica, osim zajmova Svjetske banke za obnovu i razvoj koje je Jugoslavija dobivala, a većinom su korišteni za izgradnju „ceste bratstva i jedinstva“ kroz Srbiju, pojavila se još jedna mogućnost financiranja. Tada su se naime vodili pregovori s Njemačkom o naknadi ratne štete. Njemačka je pristala platiti Jugoslaviji za naknadu štete oko dvije milijarde maraka, od toga milijardu u gotovini, a ostalo kao dugoročan zajam sa

¹⁰ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 192.

svega jedan posto kamata.¹¹ Hrvatska je nastojala dobiti većinu tih sredstava, ali je naravno opstruirana i nailazila je na nepremostive zapreke. Nakon toga, gradnja ceste prema moru je potpuno zapostavljena. U slijedećih dvadeset godina nije izgrađen niti metar tih autocesta. Razgovaralo se tada s nekoliko mogućih partnera za izgradnju cesta, na primjer američkim investitorima, ali ne samo u kontekstu cesta već i istraživanjima nafte, posebice u Jadranu. Naravno, sve je to zaustavljeno tijekom kobne karađorđevske intervencije, koja je spriječila provedbu tih pothvata, koji bi unaprijedili razvoj hrvatskog gospodarstva. Unatoč svim spomenutim pokazateljima iz kojih se vidi sudjelovanje Hrvatske u udjelu jugoslavenskog gospodarstva, i svim svojim mogućnostima, Hrvatska u ukupnim ulaganjima u Jugoslaviji nikad nije prešla 23 %, što znači da se dobar dio njene akumulacije stalno prelijevao u druge jugoslavenske republike, što sam već i spomenuo.¹²

Što se tiče kapitala, Hrvatska je svojedobno u prvu Jugoslaviju ušla kao znatno razvijenija od Srbije. Po nekim podacima, ona je u prvu Jugoslaviju unijela čak oko 47 % od sveukupna kapitala kojim je ta država raspolagala. No, gotovo odmah nakon stvaranja Jugoslavije, propao je ugledni bankovni zavod Prva hrvatska štedionica (u to vrijeme najveća privatna bankovna ustanova u Kraljevstvu SHS), a u Beogradu se već tada centralizira bankovni kapital i formiraju Narodna banka, Državna hipotekarna banka, Poštanska štedionica, Agrarna banka itd., s državnim monopolom u državnim koncesijama, izvozu, subvencijama, investicijama i drugim. Sve isto se ponovilo i u Titovoj Jugoslaviji nakon 1945.g., o čemu je ovdje i riječ. Iako je financijska moć Hrvatske bila slaba i prije 1945.g., u Jugoslaviji se nakon te godine napravilo sve što je moguće kako bi se provela što veća centralizacija financijskog kapitala u Beogradu, i to u različitim oblicima.¹³ Zbog te koncentracije novca na jednom mjestu, zbog stalnog prelijevanja novca iz Hrvatske u centar, zbog posebnih institucija preko kojih se kapital okretao, Hrvatska nije mogla svoj novac držati na svojim računima i trošiti ga za svoj razvoj. Po podacima, Srbija je 1925.g. raspolagala s 25 %, a Hrvatska s 51 % bankovnog kapitala, Srbija sa svega 15 %, a Hrvatska s 55 % veletrgovine u cijeloj Jugoslaviji. Taj se omjer toliko pogoršao za Hrvatsku, da je 1971.g. Srbija sudjelovala s oko 52 % ukupnog jugoslavenskog kapitala, a Hrvatska samo s oko 17 %, Srbija s oko 86 % trgovine, a Hrvatska svega s oko 7 %. Spomenuti podaci su toliko šokantni i znakoviti da ih je teško objasniti. Sve ukazuje na golemu i sustavnu politiku izrabljivanja Hrvatske, do krajnjih granica. Bilo je također i neslaganja zbog tzv. velikih

¹¹ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 193.

¹² Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 14.

¹³ Hrvoje Klasić, „Svibanjsko savjetovanje 1968.: ekonomsko-politička platforma Hrvatskog proljeća“, *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb 2012. str. 86.

sustava. Lansirala se i do iznemoglosti branila teza kako se zbog tehnološkog jedinstva tih sustava, oni moraju strogo centralizirati i proglasiti jugoslavenskim. Tako je novac završavao u centru (Srbiji), pa su i sve prednosti u toj centralizaciji energetike, prometa i ostalog izvlačili drugi (Srbija), a ne Hrvatska. Za sudbinu poduzeća i privrede, ili djelatnika u njima, važnije je bilo imati vezu među činovnicima birokratima u Beogradu, nego imati argumentaciju i dobre razloge. Išlo se u Beograd po odluku, te je i na taj način hrvatska strana bila neprekidno zaobilažena i varana.¹⁴

Hrvatska je dobar dio svojeg domaćeg proizvoda morala žrtvovati zajedništvu u Jugoslaviji. Unatoč relativno visokom koeficijentu izvoza (u odnosu na društveni proizvod), gotovo oko 75 %, Hrvatska od toga nije mogla imati koristi upravo zbog svojeg položaja u Jugoslaviji. Kako se forsirao razvoj manje razvijenih republika i orijentacija na unutrašnje tržište, opet je Hrvatska zbog svojeg položaja u Jugoslaviji, ostvarivala negativan saldo u razmjeni sa drugim republikama. Umjesto da ima koristi zbog svoje razvijenije privrede, Hrvatska je sve to plaćala i osjećala posljedice. Hrvatske sredstva su u velikoj mjeri služila za financiranje bivše federacije. Bila je prikraćena i u gotovo nikakvom udjelu u stranim zajmovima. Narodna banka Jugoslavije djelovala je kao mehanizam i instrument prelijevanja dohotka iz Hrvatske u nerazvijenije republike i užu Srbiju.¹⁵ Njezina razvojna i investicijska politika podređivana je (još više nakon 1971.g.) interesima Srbije, tumačenima kao opći jugoslavenski interes, u svrhu bržeg razvoja nerazvijenih, za što je platila najveći danak od svih u bivšoj Jugoslaviji. Hrvatska strana i njena nastojanja su bili dvostruko sumnjivi. Prvo kao nacionalisti koji navlače sredstva za Hrvatsku ne vidjevši jugoslavenske probleme u cjelini, a drugo kao heretici s marksističkog i komunističkog stajališta, koji unose previše elemenata tržišnog kapitalističkog gospodarenja u tadašnje socijalističke prilike, ili bolje da kažem, neprilike. Početne procjene hrvatske strane u početku su bile da treba uvjeriti druge u ono što je bilo činjenično stanje. Naivno su vjerovali da nepoznavanje stvari, a ne samo grubi ekonomski interesi diktiraju stajališta koja su se tada suprotstavljala njihovima. U razdoblju 1970./1971.g. već su shvatili da su u zabludi, pa su svoje ekonomske zahtjeve temeljili na političkom pritisku. Krajnji rezultat, nepovoljan za hrvatsko vodstvo, bio je posljedica odnosa političkih snaga i realne političke moći.¹⁶

¹⁴ Savka Dabčević-Kučar, 1971.:*Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 194.

¹⁵ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 16.

¹⁶ Savka Dabčević-Kučar, 1971.:*Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 201.

4.1 Privredne reforme

Hrvatsko rukovodstvo je nailazilo na različite protivnike u svojoj borbi. Od dogmatskih, koji su jednostavno odbijali tržišnu ekonomiju i njezina načela, misleći da se time raslojava društvo, postaje nepravednijim i udaljava se od socijalizma, pa do onih koji su se promjenama protivili iz drugih razloga. Na granici prve tvrdnje bio je sukob s praksisovcima. Oni su ih proglašavali uskim ekonomistima i protivnicima humanog socijalističkog društva, u kojem je trebalo uvažiti ljudsku nejednakost. Hrvati to, navodno, nisu činili jer su zagovarali tržište i tržišnu utakmicu. Taj otpor je bio više idejne i teorijske naravni, a značajan samo zbog toga što su njegovi sudionici bili utjecajni u tisku. Drugačiji otpor je bio od strane onih koji su bili pogođeni zahtjevima za jačanjem tržišta.¹⁷ Kako se tu većinom radilo o poduzećima što su bila naviknuta na državne potpore, a sad se činilo da će im se to oduzeti, njihovi su predstavnici vrlo glasno, ali s različitom argumentacijom, odbacivali svaki pomak prema tržišnosti, zagovarajući i dalje darežljivu ruku države. S obzirom da je velik broj takvih poduzeća bio u nerazvijenim republikama (naravno, ne sva), nerazvijena su područja, posebice republike i pokrajine, bila protiv tržišne orijentacije, što je u multinacionalnoj zajednici stvaralo i nove političke oponente i antagonizme. Najopasniji protivnici su bili oni koji su, premda načelno privrženi tržišnoj ekonomiji, najviše koristi izvlačili iz tadašnje centralizacije dobara, odakle ih je čvrsta ruka državne birokracije njima rasipno i darežljivo dodjeljivala. A to su uglavnom bili srpski predstavnici. U skladu sa svojim političkim uvjerenjem o jakoj državi, centralnoj državi, o političkom utjecaju Srbije kao nadmoćnom čimbeniku, o pravu Srbije na najveća sredstva, oni su se svim silama borili protiv takvih oblika reforme u gospodarstvu kojima bi se i malo dodirnula njihova nemala stečena prava.¹⁸

Iako su gospodarske reforme bile donekle promašeni, nedosljedni pokušaji preobrazbe tadašnje ekonomije, one su unatoč toj nedovršenosti i promašenosti, ipak pokušale ne samo približiti socijalističku ekonomiju modelima tržišne privrede modernih zapadnih zemalja nego stvorile i neke osnove (doduše ograničene) za širenje političke demokracije. To se htjelo postići smanjivanjem arbitrarnosti, subjektivnih odluka u privredi i jačanjem onih ekonomskih zakonitosti koje objektiviziraju dodjelu resursa i sredstava te smanjuju voluntarizam. Sve to je trebalo voditi do boljeg uklapanja u svjetska kretanja. Zahvaljujući zahtjevima za reformama, i njihovoj djelomičnoj provedbi, Jugoslavija je od svih bivših socijalističkih zemalja bila najbliža

¹⁷ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 205.

¹⁸ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 206.

tržišnom modelu. No upravo ta povezanost ekonomskog i političkog bila je glavnim uzrokom što reforme nisu uspješno izvedene do kraja. U gospodarstvu Jugoslavije zapažaju se tri faze:

- a) herojsko – entuzijastičko razdoblje (odmah nakon 1945.g.)
- b) birokratsko – hijerarhijska komandna ekonomija
- c) reforme usmjerene slabljenju centralizacije i jačanju tržišnih elemenata

Specifičnost je što su se reforme u gospodarstvu javljale u dva vala, 1965. i 1969.g., a zatim je nakon druge reforme uslijedio povratak na fazu birokratsko – administrativne komandne ekonomije, koja je faza trajala od 1972.g. pa gotovo sve do samog sloma socijalizma, kad se ponovno može govoriti o pokušajima reforme. Dakle, u bivšoj Jugoslaviji gospodarske reforme nisu uspijevale, ali se potvrdilo da je proces moguć i nakon druge faze, odnosno moguć je povratak natrag na prvu. Jedna jako bitna značajka je bila ta što se reforme u bivšoj Jugoslaviji razlikuju od pokušaja reformi u drugim socijalističkim zemljama, po činjenici da Jugoslavija nije bila jednonacionalna država, nego federativna zajednica, složen sustav u kojem gospodarska reforma ne zadire samo u odnos država – privreda, nego i duboko u ekonomske odnose među sastavnicama federacije, među republikama.¹⁹

Pri konačnom ocjenjivanju reformi možemo reći da unatoč nekim pomacima prema tržišnom modelu (što nam je davalo neke prednosti pred svim ostalim socijalističkim zemljama u Europi) kontinuirani promašaj reformi proistječe iz samog njihovog nedoradenog sustava. Reformama se željelo unijeti bitne promjene u privređivanje, ali nisu se predlagale one bitne promjene u političkom sustavu koje bi to osigurale, ali bi pri tom udarale u same temelje socijalizma. Osnovni uzrok neuspjeha je svakako taj što su željene promjene bile u isključivo društvenom (državnom) vlasništvu bez prijelaza na privatne vlasničke odnose, te u sustavu komunističke (socijalističke) vlasti, jednopartijskom sustavu, bez demokratskog uređenja koje omogućuje tek višestranačje. Zato je želja da se provedu reforme bila neostvariva unutar postojećeg sustava, jer da bi se ciljevi ostvarili, bilo je potrebno izaći iz tog zadanog sustava. Činjenica koja govori da je političko rušenje hrvatskog vodstva potkraj 1971.g. odgodilo za gotovo dvadeset godina pokušaje novih reformi, dovoljno govori o političkim aspektima tadašnjih pokušaja reformi. Reforme nisu mogle uspjeti.²⁰ Ne samo zbog nedosljednosti i navedenih činjenica već i zbog tvrdog otpora Srbije, čiji bi povlašteni birokratski položaj bio

¹⁹ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 20.

²⁰ Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb 2012. str. 569.

doveden u pitanje reformama. Politika cijena, tarifa, te razvojna i investicijska politika, uvelike su bile određene razvojnim i gospodarskim interesima Srbije. Kad se pokrenulo pitanje prijašnjih investicijskih odluka, kojima se favorizirala investicijska aktivnost na saveznoj (zapravo srpskoj) razini, to je dočekano na nož i žestoko se protivilo takvoj raščlambi stvari.²¹

²¹ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 213.

4.2 Nerazvijeni

U raspletanju političkih sukoba u bivšoj Jugoslaviji, a u kontekstu teme o kojoj govorimo, nemoguće je izbjeći pitanje nerazvijenih. Ono se direktno odnosilo na ekonomska pitanja hrvatskog proljeća. Već sam spomenuo da je Hrvatska kao razvijena republika davala glavninu sredstava, što su se odlijevala iz naše privrede, za razvoj nerazvijenih. Naravno, da Hrvatima zbog toga nije moglo niti smjelo biti svejedno. Opća akumulacijska moć u cijeloj bivšoj Jugoslaviji, pa tako i Hrvatskoj, je padala. To je za Hrvatsku postajao sve izraženiji problem, jer je i ona imala nerazvijenih područja. Zbog toga se sukobljavalo ne samo sa Srbijom (koja je svoje nerazvijene prebacivala na zajednička leđa, tražeći tada za Kosovo, danak od svih razvijenih) nego i nažalost sa političkim predstavnicima nerazvijenih republika poput Makedonije, Bosne i Hercegovine te Crne Gore. Čak i sa onima koji su sa obzirom na politička i ekonomska pitanja, bili hrvatski saveznici. Oni zbog vlastitog nezavidnog gospodarskog položaja nisu pokazivali ni volje ni snage za objektivnije razmatranje problema nerazvijenosti.²² Dvije razvijenije republike, Hrvatska i Srbija, su također imale svoje nerazvijene općine i regije. Za Srbiju se tu, osim Kosova, ubrajala i jugoistočna Srbija. U Hrvatskoj je taj problem bio još specifičniji jer je dio nerazvijenih regija bio napučen dijelom ili pretežito stanovništvom srpske nacionalnosti. Sada možemo vidjeti da nije bilo neshvatljivo kad je hrvatska strana tražila da se nakon mnogobrojnih ulaganja u razvoj Crne Gore, Makedonije i Bosne i Hercegovine, te republike prestanu nazivati i smatrati nerazvijenima, jer su već bile dosegnule neku razinu razvijenosti. Tražilo se da se odrede nerazvijene regije prema kojima će se onda, bez obzira na to u kojoj su republici, voditi odlučna gospodarska politika bržeg razvoja tih regija. To je od početka bilo osuđeno na propast jer su tzv. nerazvijene republike i pokrajina Kosovo oštro napale prijedlog, a pridružila im se i Srbija. Njoj se nije isplatilo zbog dijela svojeg područja izgubiti sav novac koji je od razvijenih dobivala za Kosovo. Tu je Hrvatska uvijek bila nadglasana bar omjerom 6:2.²³

Politika prelijevanja novca u nerazvijena područja je bila politički zajednički dogovorena. Štetila je Hrvatskoj, kao razvijenijoj zemlji. Jedan podatak je tu posebno zanimljiv i dočarat će nam svu srž te politike. Od 1947. do 1964.g. stopa bruto investicija (dakle, sredstva koja se ulažu u razvoj) bila je u nerazvijenih 43 %, a u razvijenih 30 %. Tako je bilo moguće da usprkos puno manjem dohotku po stanovniku i puno manjoj akumulaciji u privredi nerazvijenih, vrijednost

²² Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 214.

²³ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 32.

bruto investicija bude približno jednaka! Osim dvaju krajnosti, Slovenije kao najrazvijenije i Kosova kao najnerazvijenijeg. Gotovo 90 % ukupnih investicijskih sredstava u nerazvijenim republikama je apsorbirala industrija. No, to je sada manje bitno. Učinci tako velikog prelijevanja novca su bili daleko od zadovoljavajućih, zbog mnogo čimbenika, a navest ću samo neke od njih. Potpuno administrativno davanje novca, bez ekonomskog poticaja, način trošenja tog novca, nedostatak potrebne infrastrukture, visoka populacijska ekspanzija itd. Računa se da je efikasnost svih ulaganja u razvijenim područjima bila oko 70 %, a u industriji čak i 88 % veća nego u nerazvijenim republikama i pokrajinama. Pravi razmjeri i posljedice toga se mogu vidjeti kad kažemo da je učinkovitost ulaganja i u najrazvijenijim područjima bivše Jugoslavije bila daleko ispod svjetske. Zato se u Hrvatskoj smatralo imperativom uključivanje u međunarodnu podjelu rada, jer se znalo da ako ekonomska politika ne bude išla tim smjerom, da će se sve više zaostajati za razvijenijm zemljama u Europi i svijetu.²⁴

Počelo se nastupati sve oštrije, politički oštrije. Hrvatska strana je optuživana za razbijanje Jugoslavije dok je ona jednostavno htjela razbiti stanje u kojem je bila najveći izvor sredstava za druge. Zastupala je stajalište da Federacija mora preko budžetskih donacija podmirivati, odnosno osiguravati samo minimum opće potrošnje u nerazvijenim republikama. Zalagala se za jaču izgradnju infrastrukture u tim republikama, što je preduvjet općeg privrednog razvoja. Hrvatski je razvoj bio uistinu ugrožen golemim izdvajanjima za nerazvijene republike i to se više jednostavno nije moglo izdržati. Sustav u kojem se živjelo i djelovalo je nagrađivao loš rad i neučinkovitost, jer je račun za promašena ulaganja išao Federaciji koja je podmirivala gubitke. Reakcija nerazvijenih na pokušaj promjena je u tom kontekstu itekako razumljiva. Ona je proizlazila iz samog sustava. Nakon uvođenja novog deviznog režima, kojim je opet bila pogođena Hrvatska, slična situacija je bila i sa državnim rezervama. I u njima je bila gomila sredstava, no iz nje su se obilno napajali prije svega Srbija, a onda i nerazvijeni. Hrvatsko nezadovoljstvo je raslo. O tome je Savka Dabčević Kučar govorila i na 22. sjednici CK SKH, neposredno prije Karađorđeva, u studenom 1971.g., kada je navela sve ono s čime Hrvatska nije zadovoljna u Jugoslaviji. Pitala se koliko dugo još Hrvatska može ostati u državi u kojoj su, navodno, svi ravnopravni, a neki drugi ipak ravnopravniji.²⁵

²⁴ Savka Dabčević-Kučar, 1971.:*Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 219.

²⁵ Savka Dabčević-Kučar, 1971.:*Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 220.

4.3 Egzodus Hrvata

Moderne razvijene i demokratske države svakako se najviše brinu za socijalni i gospodarski napredak građana, pa je tako krilatica welfare state (država blagostanja) zamijenila one druge krilatice kojima su države prije izricale i isticale svoje gospodarske ciljeve. A to znači da se moderne demokratske države brinu prije svega za čovjeka. Svaka država koja računa s budućnosti mora se ponajprije skrbiti za svoje stanovništvo, pa u politici društvenog razvoja ne smije zanemarivati demografske čimbenike, već će svoje demografske radne izvore smatrati prvorazrednim čimbenikom razvoja. U Hrvatskoj je bio veliki problem male stope prirasta stanovništva i visoke stope iseljavanja istih. Ova druga činjenica je bila izrazit problem u Hrvatskoj. Imala je ne samo najveću ekonomsku emigraciju u bivšoj Jugoslaviji nego, u relativnim pokazateljima, i u Europi. Godine 1970., po procjenama, u inozemstvu je radilo oko 350.000 – 400.000 građana iz Hrvatske i to u dobi od 20 do 45 godina, znači oni u naponu snage.²⁶ Hrvatsko političko vodstvo se intenzivno bavilo ovim pitanjima, svim njegovim aspektima, ponajprije ljudskim, društvenim, političkim i gospodarskim. Proučavali su ga statistički i dinamički, raščlanjujući što to znači za hrvatsku političku i gospodarsku budućnost, te što bi značio eventualni povratak hrvatskog građanstva u Hrvatsku. Treba ipak napomenuti da vodstvo nije bilo za opću zabranu odlaska na privremeni rad u inozemstvo. To su smatrali samo socijalistički dogmatici. Kad je hrvatsko vodstvo postavilo to pitanje, smatralo je da samu odluku o tome trebaju prepustiti građanima jer nije bilo smisla da im se zabranjuje odlazak u inozemstvo, a da im se pritom ne može ponuditi radno mjesto ili dobra plaća za određeno radno mjesto u zemlji. Raspravljalo se i o tome kako utjecati na razvoj u Hrvatskoj koji bi usporio iseljavanje, zatim, kako poboljšati uvjete u kojima žive naši ljudi dok su na radu u inozemstvu, kako im omogućiti brži povratak i kako se odnositi prema novcu koji kao vlastitu zaradu šalju u zemlju.²⁷

Hrvatska strana je neprekidno napadana da zbog odlaska naših radnika na rad u inozemstvo i njihovih deviznih doznaka, diže previše buke te kako taj nepolitički problem suviše politizira, a nema konkretnih prijedloga za njegovo rješavanje. To nije bila istina. Možemo reći da su 1971.g. prezentirali razrađen prijedlog da se područjima s kojih su radnici otišli na rad u inozemstvo daje dinarska bonifikacija od 1 – 8 %, i to od deviznih doznaka radnika na radu u inozemstvu s tih područja. Naime, 1970.g. od 1100 milijardi deviznih sredstava, koliko se iz Hrvatske prelilo u

²⁶ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 36.

²⁷ Savka Dabčević-Kučar, *1971.:Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 224.

Federaciju, 600 milijardi je bio nerobni devizni priljev, a oko 200 milijuna dinara od tog priljeva su bile iseljeničke doznake. Ti su radnici svojim radom donosili znatan devizni priljev, kojim su se podmirivali manjkovi platne bilance Jugoslavije. Zato bi bilo pravedno i opravdano preusmjeriti barem dio tih sredstava, kako bi se prevladali problemi njihovih obitelji i oni zaposlili u svom kraju nakon povratka. To bi također ubrzalo obnovu i otvaranje novih radnih mjesta u tim područjima. Produktivnijim radom u inozemstvu, zbog visoke gospodarske razine tih zemalja, naši radnici u inozemstvu postižu, po tadašnjim izračunima, u prosjeku najmanje trostruku prosječnu zaradu u Jugoslaviji. No, usprkos svim upornim zahtjevima i dobroj argumentaciji, hrvatsko vodstvo nije uspjelo ništa postići. Onaj kobni omjer snaga (7:1) je uvijek bio protiv hrvatskih interesa.²⁸

²⁸ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 234.

5. Čisti računi

Neprekidne i sve oštrije konfrontacije i neslaganja nakon 1966.g. bili su i gospodarske i političke naravi. Hrvatska težnja da se u zajedničkom knjigovodstvu točno zna tko što daje, a što dobiva, kako bi se o tome moglo raspravljati sa stajališta ravnopravnosti svih sudionika (republika), bila je svojevrsan zahtjev da se nekontrolirana prelijevanja materijalnih (posebice novčanih) sredstava stvorenih u našoj republici, u ime „bratstva i jedinstva“, potpuno obustave i da se međusobni odnosi postave na jedino što je bilo moguće, a to je ravnopravna osnova. Sve se to htjelo učiniti upravo kako bi spomenuto bratstvo i jedinstvo opstalo. Raspravama o ukidanju tzv. državnog kapitala nije se htjelo postići samo da se prestane sredstvima iz Hrvatske puniti zajednička blagajna, već i da se napokon pokuša razbiti materijalna te financijska podloga centralizma i unitarizma kao koncepcije održavanja Jugoslavije. Pri raščišćavanju tih pitanja teškoće su se sastojale i u tome što je o gospodarsko – pravnim propisima, režimu i sličnom trebalo raspravljati stručno – ekonomskim jezikom, pa su sudionici morali kompetentno vladati tim pojmovljem, a to često nije bio slučaj. Zato se često u političkim krugovima rasprava vodila političkim parolama. Na primjer, devize onima koji ih stvaraju, čisti računi među republikama – uvjet bolje suradnje i ravnopravnosti i slično. Interese bez računa je trebalo zamijeniti svođenjem svih međusobnih računa: treba ih potpuno rasčistiti da bi se uopće moglo govoriti o zajedničkom životu.²⁹ Iako se tada nije činilo, bio je to doista dubok, tektonski poremećaj u koncepciji (ekonomskih) odnosa naroda u Jugoslaviji. Pokretanje pitanja čistih računa je zapravo bio zahtjev za raščlambu međusobnih ekonomskih odnosa u Federaciji. To je predstavljalo transparentnost tih odnosa, koji su to tada bili zamagljeni. Parola „čistih računa“ bila je isticana već 1967./1968.g. On se isticao ne samo u partijskim kuloarima već i na državnoj razini. S vremenom je problem priznat. Bila je to prva pobjeda hrvatske strane. U svojim su zahtjevima isticali kako čisti računi nisu krajnji cilj hrvatske gospodarske politike, ali da ih smatraju uvjetom bez kojega se ne mogu zamisliti ekonomski odnosi Hrvatske i Federacije. Tako Savka Dabčević Kučar jednom prilikom kaže slijedeće: „Mi mislimo da treba izvesti čiste račune, i to ne samo čiste račune u pogledu tzv. prethodnih obveza (radi se o sredstvima tzv. društveno investicijskih fondova), u pogledu izvoza opreme, u pogledu beneficiranih kamata, nego i čiste račune u pogledu zajmova, nosilaca tih zajmova, dakle u svim obavezama koje su dotad postojale, ali ne prvenstveno zbog toga da bismo se, da tako kažem, „raskusurali“, da bismo kao na rasprodaji sada prodali sve ono što smo imali u zajedničkoj kasi, nego zato da bismo sagledali koji su sada ti instrumenti putem kojih će se favorizirati razvoj onog što je u Jugoslaviji najbolje,

²⁹ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 236.

najpropulzivnije, najnaprednije, što se može nositi sa svijetom, i to ne više na bazi administrativne, proizvoljno – subjektivističke podjele sredstava, nego na bazi jedne ekonomske logike koja proizlazi iz snage našeg samoupravnog sistema i iz snage tržišnih zakona.³⁰ Nakon toga u mnogo navrata je spomenuta, zajedno sa Mikom Tripalom i suradnicima bila optuživana u srpskom tisku da je republički knjigovođa. Replicirali su da borba za čiste račune nema svoj smisao u međusobnom predbacivanju, jer takva predbacivanja najviše dolaze do izražaja kad nema pravog, jasnog dogovora i kad odnosi nisu potpuno čisti i jasni. Dakle, oni, kao Hrvatska, traže čiste račune, ali ne s obzirom na neko cjenkanje između republika ili vođenje nacionalnog računovodstva uz sitničavo nabranje nekih prednosti, nego u jasnom postavljanju međusobnih odnosa, interesa i obveza, radi što efikasnije suradnje. Čisti računi su bili potrebni kao svima pristupačna podloga za efikasniju raspravu o republičkim aspektima zajedničke politike, koji aspekti jesu i bit će prisutni zbog političke činjenice postojanja društveno – političkih, nacionalnih zajednica – socijalističkih republika. Zahtjevi za čiste račune su se postavljali kao preduvjet za međusobne dogovore, za pravilno i objektivno zajedničko odmjeravanje materijalnih okvira solidarnosti, te kao pretpostavka za zajedničko građenje politike.³¹

Državni kapital je stvoren znatno prije 1971.g. Navodno je nastao zajedničkim dogovorom republika kad je težište bilo isključivo na ulozi centralne države. Nastao je tako da su akumulirana sredstva iz svih republika i koncentrirana na saveznoj razini da bi se podmirivale zajedničke obveze. Takvo je bilo tumačenje tog kapitala. Svi oni koji su iz tako nastale mase sredstava dobivali financijska sredstva otplaćivali su anuitete u poseban fond. Tim velikim sredstvima poslovale su samo tri savezne banke kojima ih je ustupila država (SFRJ). Najveća je bila uloga Jugoslavenske investicijske banke. Ona je, navodno, trebala biti investicijska banka za cijelu Jugoslaviju, sve republike, sve nacionalne zajednice, ali se njezina praktična politika sastojala u tome što je ona bila izvorom kapitala za Srbiju. Velik dio energije hrvatske strane je utrošen na raščišćavanje toga pitanja. Ali time se najizravnije zadiralo u već stečene povlastice Srbije. Nijedna republička banka se nije mogla mjeriti sa sredstvima tri velike savezne banke. Osim velikih državnih pologa, one su mogle manipulirati i velikim vojnim sredstvima, sredstvima vojnog servisa i direkcijom za rezerve. Nitko nije mogao uopće doći do podataka o kakvim se svotama radi.³² Treba tu računati i međunarodne veze i kreditne linije, koje su se na osnovi takva poslovanja za državu, godinama realizirale. Sve to upućuje na golemu i stvarnu

³⁰ Savka Dabčević-Kučar, 1971.:*Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 238.

³¹ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 41.

³² Savka Dabčević-Kučar, 1971.:*Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 240.

moć saveznih banaka. Raspolagale su centraliziranim sredstvima cjelokupna gospodarstva u Jugoslaviji. Tako su bile oslobođene rizika za plasmane iz federalnih sustava, te vodile glavnu riječ u odlukama o krupnim ulaganjima. Mogle su favorizirati područja koja god su željela, kao i banke i komitente banaka s tih područja, što su i radile. Tu su bile nepregledne mogućnosti zlorabe, čemu se hrvatska strana oštro protivila. Još 1969.g. osim izdvajanja iz banaka tih federalnih sredstava (u cjelosti), predlagala je dva moguća rješenja. Prvo je bilo da se osnuje posebna ustanova, koja bi se samo time bavila (preuzela ta sredstva) ili drugo, povjeriti to Investbanci (koja je ionako osnovana saveznim zakonom). Ona bi u ime ili za račun Federacije poslovala tim sredstvima, ali da se iz nje povuku sredstva svih ostalih ulagača, kojih nije bilo previše i nakon odbitka toga državnog kapitala, bilo ih je lako razlučiti.³³

Savezna administracija je bila golema, s istim takvim ovlastima. U njezinim je rukama bila velika moć, a kako su odluke u većini bile prepuštene njezinoj diskrecijskoj prosudbi, samovolji tu nije bilo kraja. Zbog neprekidnog mijenjanja tekućih propisa, koji su bitno utjecali na pozicije poduzeća, mnogobrojnosti takvih propisa i mogućnosti jednostranog tumačenja i primjene, veze sa službenicima u saveznoj administraciji su za svakog privrednika bile puno važnije od učinkovita poslovanja. Ako tome dodamo da su u saveznoj upravi pretežno bili zaposleni Srbi (osobito u razdoblju dok se to pitanje nije pokrenulo), nije teško razumjeti koliko je hrvatska strana bila oštećena. Tako je to išlo od 1968.g. pa nadalje, neprekidno. Hrvatska je strana stalno prosvjedovala. Nekad im se u usmenim razgovorima (npr. s predsjednikom Saveznog izvršnog vijeća) davalo za pravo.³⁴ Obećavalo se pa ništa ne ispunilo. Ta je nemoć boljela i sve više potvrđivala uvjerenje da Hrvatska u Jugoslaviji nema pravo glasa. Ona je gospodarski, jer o tome je ovdje riječ, morala težiti izlasku iz Jugoslavije jer u njoj nije mogla riješiti svoje probleme. Velika poduzeća su dobivala velike nabave od državne uprave, te su bila nagomilala veliku trgovačku dobit i bila su financijski divovi. Osim njih su nastajale nove krupne i snažne financijske koncentracije. Pojedine trgovačke kuće, praktično monopolno ovladavši najunosnijim poslovima, stvarane su kao središta novca i moći. Na primjer, „Centroprom“ kao gotovo isključivi uvoznik ulja, masti, kave i riže, itd. Zatim, „Granexport“ koji je preuzeo za državu uvoz sve pšenice, kukuruza i zobi iz SAD-a. Od ostalih ću spomenuti „Jugoimport“, „Jugoexport“, „Centrotekstil“, „Investimport“, „Jugometal“ itd. Spomenuta poduzeća, sa sjedištem u Beogradu, nagomilala su golemu ekonomsku moć. No to nije bio rezultat neke njihove posebne uspješnosti, za koju su se izborili u slobodnoj tržišnoj utakmici s drugima, nego

³³ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 242.

³⁴ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 243.

isključivo zbog dana im monopola u obavljanju unosnih poslova. I to je bilo ono što u Hrvatskoj nisu htjeli prihvatiti kao trajno stanje. „Generalexport“ je sve do 1966.g. uredbom Saveznog sekretarijata za vanjsku trgovinu bio određen za poslove što su se sklapali u SSSR-u. Tamo je godišnja razmjena tada dosegala 500 milijuna dolara. U isto vrijeme „Astra“ u Hrvatskoj je bila ovlaštena za sklapanje poslova u Istočnoj Njemačkoj, ali s opsegom razmjene od 50 milijuna dolara. Dakle, čak deset puta manje. To će se promijeniti tek spomenute godine ali uz žestok otpor „Genexa“. Takva je bila „ravnopravna i demokratska“ podjela tržišta između Srbije i Hrvatske i njihovih kompanija. Isti slučaj o pravednosti dodjeljenih poslova imamo i na području za tekstil i obuću. „Centrotekstil“ iz Beograda je bio nositelj poslova za SSSR, a „Textil“ iz Zagreba za Mađarsku. Čini se isto na prvi pogled, ali godišnji poslovi na tržištu SSSR-a su dosegali oko 100 milijuna dolara, a na tržištu Mađarske svega oko 6 milijuna dolara. Toliko o pravednosti podjele. Na taj način je Hrvatska gubila poslove, a golema koncentracija financijske, trgovačke i bankovne moći jačala je gospodarsku nadmoć Srbije. Mnogi koji se nisu mogli snaći na takvu tržištu, neprekidno su uvjeravani kako su sve to samo pojedinačni slučajevi. Međutim, to je itekako bilo sustavno.³⁵

Treba prolistati novine iz tog razdoblja da bi se dobila prava slika o tome koliko se javno očitovale hrvatsko nezadovoljstvo gospodarskim stanjem i velikosrpskom politikom. Sposobni i pismeni novinari su oštrim jezikom napadali eksploataciju hrvatskog gospodarstva. Hrvatske su projekcije bilance od 1971. do 1975.g. pokazivale da bi hrvatska poduzeća morala (za otplatu anuiteta državnog, savezničkog i republičkog kapitala) isplatiti gotovo tri milijarde dinara, što je nesumnjivo bio preveliki teret za iscrpljenu privredu. Hrvatskoj bi ostali problemi za koje su se morala namaknuti sredstva iz republičkih izvora, primjerice za izvoz opreme i turizam. Otpor u Hrvatskoj je sve više rastao. Godine 1971. javlja se inflacija, potrošnja raste, a proizvodnja i izvoz stagniraju. Krediti se napuhuju, cijene divljaju, a ceh plaća razvijenija i sposobnija te uspješnija privreda. Sve se ubrzano približavalo katastrofi. Sve opomene, prijedlozi i kritike hrvatske strane su zanemarivani. Apeliralo se na svijest onih kojima je takva situacija pogodovala, pa je očito bilo da u takvim okvirima nema izlaza. Međunarodne prilike bile su krajnje nepovoljne za traženje bilo kakva radikalna rješenja koje bi značilo izlaz iz Jugoslavije. Ni unutrašnji odnosi ni hrvatska gotovo potpuna izoliranost nisu upućivali na realne mogućnosti tražnje takvog rješenja. Niti hrvatsko vodstvo nije imalo nikakvo realno uporište (vojnu snagu) za korjenite poteze.³⁶ Većina među njima nije niti htjela radikalno rješenje, već promjene

³⁵ Savka Dabčević-Kučar, 1971.: *Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 247.

³⁶ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 44.

postojećeg sustava. Pušteni su da govore dok nije ocjenjeno da to postaje opasno. Tada je odlučeno da ih se slomi po svaku cijenu. S obzirom na silu kojom su raspolagali, to i nije bilo teško.³⁷

Ustavni amandmani imali su osim užih političkih i brojne gospodarske posljedice. Na ekonomski život ustavne su promjene morale djelovati u više smjerova. Mijenjao se odnos i uloga Federacije i republika u prilog većoj gospodarskoj samostalnosti republika. Kako je Jugoslavija novim prijedlogom Ustava bila definirana kao savez država, a ne kao savezna država, u funkcijama koje državi još preostaju sve više ovlasti pripada republikama. Takva je orijentacija uznemirivala i ljutila pristaše centralizma i unitarizma i svakako pogađala materijalne interese onih u centru. Promjenama su se često suprotstavljali tezom kako će to stvoriti republički neocentralizam. Promjene su značile da se pod povećalom promatraju sve dotadašnje gospodarske funkcije Federacije. U investiranju, poreznoj i carinskoj politici, izgradnji infrastrukture, zaduživanju u inozemstvu, pa sve do budžetskih (proračunskih) odnosa Federacije i republika. Dok su ranija davanja Federaciji imala apsolutni prioritet, sad je trebalo okrenuti taj odnos. Republike su trebale odvajati iz svojega nacionalnog dohotka, po čvrsto utvrđenim mjerilima, za savez država, za Federaciju. Te promjene su mijenjale i shvaćanje tržišta. Ono više nije bilo jedinstveno jugoslavensko nego zajedničko tržište. Bila je to bitna razlika. Otpori su bili strahoviti jer su svi zainteresirani shvaćali o kakvim se promjenama radi. Prigovaralo se hrvatskoj strani da sada i gospodarski razbija Jugoslaviju. No, u biti je najviše napadana Hrvatska. Rasprave o ekonomskim ovlastima republike i razgraničenju tih ovlasti između Federacije i republike još su trajale kad je hrvatsko vodstvo smijenjeno. Kako se tu radilo o raspodjeli ekonomske moći, ta je rasprava vođena s velikim oscilacijama, još dok je hrvatsko vodstvo bilo na čelu. Više puta je gubilo i osvajalo osvojene pozicije. To je ovisilo o trenutačnom političkom omjeru snaga. Politički stav o hrvatskom pravu na političku i gospodarsku suradnju s drugim državama uključivao je jedan od gotovo najvažnijih elemenata, a to je bila samostalnost hrvatske vanjske trgovine i njezino povezivanje s gospodarstvima drugih država.³⁸

³⁷ Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, str. 45.

³⁸ Savka Dabčević-Kučar, *1971.:Hrvatski snovi i stvarnost*, str. 253.

6. Zaključak

U ovom završnom radu sam htio prije svega pokazati i prikazati neke od najznačajnijih činjenica vezanih uz gospodarsku stranu Hrvatskog proljeća. Mnoštvo je ekonomskih pokazatelja i faktora koji pomažu da se stekne slike o stvarnoj situaciji u kojoj se tada nalazila Hrvatska. Bila je korištena poput lokomotive koja je vukla čitavu Federaciju. Naravno da dugoročno to nije mogla. Ipak je premala kako bi vukla za sobom sve nerazvijene u tadašnjoj državi, ali i kako bi poslužila velikosrpskim interesima i centralizmu. Hrvatsko vodstvo se počinje lagano buditi i buniti već polovicom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Kasniji prosvjedi pa pokreti, od kojih su neki ovdje prikazani, su više želja za promjenama unutar postojećeg sustava, nego za izlaskom iz Jugoslavije. Iako su bili optuživani za mnogo toga, protagonisti sa hrvatske strane su se borili u okviru svojih mogućnosti, sve do njihove smjene u Karađorđevu. Ako se sjetimo skandiranja sa tadašnjih okupljanja, možemo naći parole tipa Slavka – Miko – Tito, gdje i one na neki način potvrđuju prvotnu zamisao hrvatske strane, a to su reforme i promjene, a ne radikalizam. Valja ipak naglasiti da je hrvatsko vodstvo bilo ispred svog vremena, nekih dvadesetak godina i da je dobro prepoznalo moguće posljedice nastavka po istom sustavu. Djelomice su uspjeli u svome naumu, jer su sigurno utjecali na famozni Ustav iz 1974.g. svakako da su ekonomski uzroci bili jedan od glavnih pokretača ondašnjih događanja, a to je u ovom radu objašnjeno i nadam se dovoljno jasno prezentirano.

7. Literatura

1. Savka Dabčević Kučar, *1971.:Hrvatski snovi i stvarnost*, Interepublic, Zagreb 1997.
2. Hrvoje Klasić, „Svibanjsko savjetovanje 1968.: ekonomsko-politička platforma Hrvatskog proljeća“, *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb 2012.
3. Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb 2012.
4. Hrvoje Šošić, *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971.*, Školske novine, Zagreb 1997.
5. Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, 3. dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 2001.